

K výsledkům průzkumu a restaurování mobiliáře v sakristii kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně

Radek RYŠÁNEK; Zdeněk HOLÝ

ANOTACE: Článek shrnuje výsledky a zkušenosti ze společného restaurátorského projektu brněnské Vyšší odborné školy a mnichovského Goering Institutu, který proběhl v letech 2015–2017 v sakristii kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně. Během přípravné fáze projektu byl proveden podrobný průzkum mobiliáře celého prostoru a také důkladný archivní průzkum, zaměřený na otázky autorství a datace vzniku mobiliáře. Výsledky průzkumu a zkušenosti ze vzájemné spolupráce jsou prezentovány v následující studii.

Mezinárodní spolupráce

V roce 2015 zahájily dvě spřátelené odborné instituce, Vyšší odborná škola v Brně¹ a mnichovský Goering Institut,² formou společného restaurátorského workshopu v České republice dvouletou spolupráci.³ V té souvislosti byly otevřeny a diskutovány otázky přístupu k obnově památek uměleckořemeslné povahy, používaných metod či vzájemného srovnání restaurátorských postupů.

S ohledem na shodné odborné zaměření obou institucí – restaurování historického mobiliáře – byla pro společný projekt z několika zvažovaných možností zvolena obnova mobiliárního souboru kredenčních skříní, umístěných v sakristii jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně. V první řadě tento výběr vyhovoval poněkud netypickým podmínkám projektu – bylo totiž nutné logisticky zajistit spolupráci dvou zmíněných škol v poněkud delším časovém horizontu. Průběh projektu musel odpovídat požadavkům výuky na obou školách. Výběr pro projekt vhodného mobiliáře musel ale rovněž respektovat podmínky financování projektu z německé strany, to znamená, že musel být pro německé kolegy dostatečně odborně zajímavý jak po stránce specializovaného restaurátorského zásahu, tak po stránce finální prezentace. Velkou výhodou představovala i dostupnost restaurované-

ho objektu, který se nachází blízko sídla brněnské školy.

Rozhodnutím pro mobiliář z kostela Nanebevzetí Panny Marie započala přípravná fáze společného projektu, jejímž výsledkem bylo stanovení koncepce restaurátorského zásahu a vypracování návrhu na restaurování. Od samého počátku kladli pedagogové obou institucí (ve většině případů i aktivní restaurátoři) důraz na maximální zapojení studentů do procesu průzkumů i následného restaurování.⁴ Při vědomí dvouletého trvání projektu bylo nutné navíc nastavit systém sdílení informací mezi studenty různých ročníků tak, aby práce přirozeně plynula i po odchodu starších studentů ze studia. Hned na počátku proto vznikla zvláštní pracovní skupina, která měla za úkol sběr a archivaci veškerých dat – jak textových, tak i grafických výstupů jednotlivých pracovních skupin. Tato skupina se současně starala o průběžnou aktualizaci informací, které byly prezentovány zejména prostřednictvím sociálních sítí. Krátkodobě byly také zveřejňovány přímé přenosy z restaurátorského pracoviště v sakristii kostela.⁵

V průběhu samotného restaurování se ukázaly rozdíly v přístupu obou restaurátorských škol. Ve fázi restaurátorských průzkumů převzali jednoznačně vedoucí úlohu němečtí kolegové. Lze konstatovat, že studenti německé

Obr. 1. Technická fotografie mobiliáře sakristie, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně. Foto: Ivan Emr, 2015.

■ Poznámky

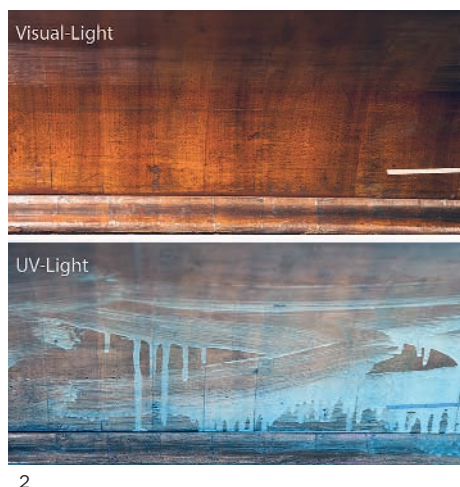
1 Škola je součástí pedagogického ústavu sdružujícího dvě střední školy: Střední školu umění a designu a Vyšší odbornou školu Brno, přičemž druhá jmenovaná vyučuje oděvní design a restaurátorství.

2 Zaměřuje se na výchovu restaurátorů a konzervátorů nábytku a dřevěných soch.

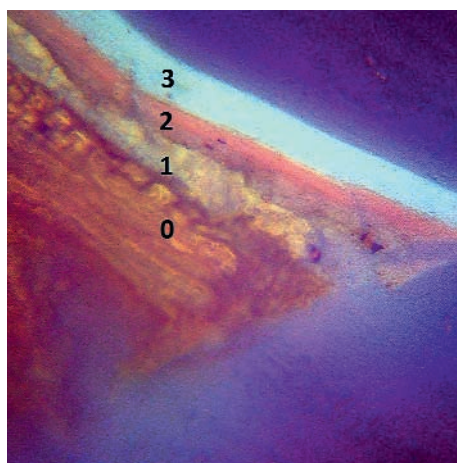
3 Projekt se uskutečnil mj. s podporou EU v rámci programu Erasmus+. Srov.: Interkulturelle Zusammenarbeit an gemeinsamen Kulturgut – Fachlicher Austausch zwischen tschechischen und deutschen Lernenden in der Holzrestaurierung, <http://www.restaurierung-goering.de/Projekte/Erasmus+%20Project%20Results.pdf>, vyhledáno 20. 1. 2020.

4 Vytvořeny byly smíšené pracovní skupiny, v nichž spolu studenti museli komunikovat v cizím jazyce. Zajímavostí je, že i přes německou příslušnost našich kolegů byla oficiálním jazykem projektu zvolena angličtina.

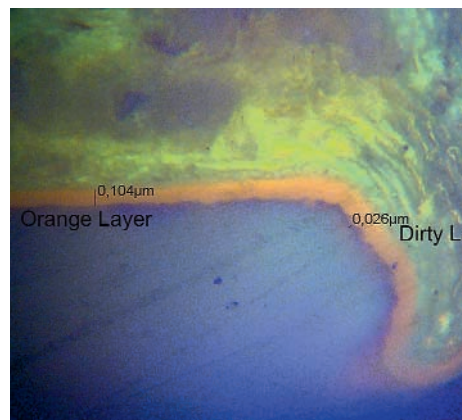
5 S touto formou prezentace se čeští studenti a jejich pedagogové v praxi setkali poprvé a jejich zkušenost s ní je veskrze pozitivní. Mnoho lidí mohlo sledovat projekt doslova online a na studenty přítomnost médií a kamer působila motivačně.

2

3

4

Obr. 2. Srovnávací fotografie sekundárních zásahů do povrchové úpravy ve viditelném a UV spektru, mobiliář sakristie kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně. Foto: Archiv Vyšší odborné školy restaurátorské v Brně, 2015.

Obr. 3. Stratigrafie povrchových úprav s použitím UV fluorescenční mikroskopie. Levá spodní část severní stěny sakristie v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Brně. Vrstvy: 0 – podklad, 1 a 2 – vrstvy pryskyřičných povrchových úprav, 3 – novodobá vrstva syntetické pryskyřice, nejspíše nitrocelulózoové. Foto: Archiv Vyšší odborné školy restaurátorské v Brně, 2015.

Obr. 4. Stratigrafie povrchových úprav s použitím UV fluorescenční mikroskopie. Pravá spodní část, znečištěná povrchu, mobiliář sakristie kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně. Foto: Archiv Vyšší odborné školy restaurátorské v Brně, 2015.

školy měli výrazně větší praxi při provádění základních průzkumů a jejich zpracování. Tento rozdíl nebyl dán ani tak nedostatky ve výuce českých studentů, nýbrž různou strukturou výuky obou škol. Zatímco studenti Goering Institutu procházejí od počátku intenzivním teoretickým studiem, čeští studenti tyto zkušenosti získávají postupně v průběhu všech tří ročníků. Nutno podotknout, že v projektové fázi se také potkala skupina německých studentů třetího ročníku s českými studenty druhého ročníku. Starší kolegové se tak na chvíli stali učiteli svých spolupracovníků. To byl také jeden ze zajímavých přínosů celého projektu. Po zahájení restaurátorských prací se obě skupiny mnohem více sjednotily a rozdíly ve výuce již nebyly patrné. Po řemeslné stránce byli němečtí i čeští restaurátoři vyrovnanými partnery, což se projevilo zejména v kvalitě a objemu dokončených prací.

Mobiliář sakristie

Sakristie jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně, v níž restaurátorský projekt obou zmíněných škol probíhal, představuje

rozlehlý prostor s kvalitní štukovou výzdobou klenby, s poměrně rozměrnou centrální nástropní malbou a dalšími čtyřmi menšími nástrovními malbami v rozích místnosti. Sakristie je vybavena nákladným stylovým intarzovaným mobiliářem (obr. 1), který je instalován zejména k západní a severní stěně, z menší části pak také ke stěně východní a jižní. Na jižní stěně se nachází kvalitně zpracované mramorové lavabo. Podlaha je kryta zřejmě původní diagonálně orientovanou šachovnicovou mramorovou dlažbou.

Sestavu sakristiových skříní při severní a západní stěně doplňuje několik panelů táfování při jižní stěně a vestavěné skřínky při stěně východní, kde jsou osazeny bohatě zdobené vstupní dveře.⁶ Sestava skříní při severní a západní stěně se skládá z bloků spodních skříní a nástaveb. Uprostřed obou sestav jsou umístěny prosklené vitríny. V nich jsou v současnosti uloženy na západní straně kříž s korpusem Krista, na severní straně pak pozoruhodná drobná dřevěná sochařská Immaculaty (Neposkvrněné Panny Marie).⁷ Kredenční skříně výtvarně doplňují čtyři malby na plátně, osazené v dekorativních řezbovaných rámech. Dva obrazy se nacházejí nad klekátky a dva jsou součástí bohatě řezbářsky provedené nástavby nad kredenční skříní při severní stěně.⁸

Součástí sochařské výzdoby skříní je rovněž soubor figurek putti. Jedna dvojice zlacených putti se kromě povrchové úpravy odlišuje i rozměry a celkovým sochařským zpracováním, a je tedy možno předpokládat, že byla k výzdobě skříní přidána dodatečně. Podle dochovaných fotografií se tak stalo někdy po roce 1955. Na fotografiích v publikaci Cecilie Hálové-Jahodové se totiž ještě nenachází.⁹ Sochařské pojetí figur putti nacházejících se v sakristii vykazuje podobné rysy jako figury putti ve výzdobě kostela. V gestech i kompozici těl nezapřou navíc jistou podobnost s putti v brněn-

ském minoritském kostele sv. Jana Křtitele a Jana Evangelisty.¹⁰

Na západní straně je pak po obou stranách skříně situováno klekátko – vpravo dekorované obrazem s námětem svatého Jana Nepomuckého před Pannou Marií, vlevo s výjevem vzkříšeného Krista s králem Davidem, Janem Křtitelem, kajícím lotrem po pravici a Marií Magdalénou. Na centrálních dvířkách západní stěny vyobrazuje kvalitní intarzie Krista jako Salvatora Mundi. Celá sestava kredenčních

■ Poznámky

6 Restaurování konstrukce dveřních výplní nebylo součástí projektu.

7 Drobná sochařská, řezaná do tvrdého dřeva, je po řemeslné i sochařské stránce mimořádně kvalitně zpracována. Její provedení odpovídá druhé nebo třetí třetině 18. století a do budoucna by si jistě zasloužila bližší badatelskou pozornost.

8 Dvě malby na plátně na severní stěně sakristie, nad římsou horních skříněk, svými náměty z Poslední večeře upomínají na svátost eucharistie. Vpravo od tabernáku se sochou Immaculaty je zobrazen námět Proměnění těla Páně, na druhé straně pak Proměnění krve Páně. Malby představují kvalitní práci jak po stránce zacházení s barvou, tak i z hlediska traktování draperií a suverénní práce se světlem. Malba do jisté míry koresponduje s dobovou nábožensky orientovanou tvorbou v Brně působícího Josefa Tadeáše Rottera (1701–1763). Oba obrazy jsou adjusťovány v bohatě řezbářsky zdobených rámech s dvojicí putti. Na dvířkách ve středu této sestavy se objevuje intarzovaný symbol Tovaryšstva Ježíšova – zkratka IHS (Iesus Hominum Salvator) s třemi hřeby.

9 Cecilie Hálová-Jahodová, *Umění a život zapomenutých řemesel*, Praha 1955, s. 216.

10 Sochařská výzdoba obou prostorů je povětšinou připisována Johannu Georgu Schauburgerovi. V jezuitském kostele bývá navíc v souvislosti se sochařskou výzdobou varhan a štukami v kostele zmiňováno jméno laického člena jezuitského řádu Tobiáše Süsmayera. Oba umělci působili v kostele zřejmě ve 30. a 40. letech 18. století.

Obr. 5. Ukázková mapa poškození levé spodní části severní stěny mobiliáře sakristie v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Brně. Barevně jsou rozlišeny jednotlivé formy poškození. Foto: Archiv Vyšší odborné školy restaurátorské v Brně, 2015.

Obr. 6. Technická fotografie mobiliáře na západní stěně sakristie, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně. Foto: Ivan Emr, 2015.

skříň je posazena na vyvýšené pódium, tvořící před skříněmi výrazný stupeň.¹¹

Restaurátorský průzkum a vyhodnocení

První restaurátorský průzkum mobiliáře sakristie realizovaný ve spolupráci brněnské Vyšší odborné školy restaurátorské a mnichovského Goering Institutu proběhl ve dnech 22. 6. – 6. 7. 2015. Účelem tohoto průzkumu bylo připravit základní koncepci postupů vedoucích k obnově mobiliáře – jakožto kulturní památky – tak, aby byly v souladu s platnou legislativou České republiky splněny veškeré formální záležitosti restaurátorské akce. Po zahájení prací začal průzkum mobiliáře kontinuálně přinášet nová zjištění, a to až do roku 2017, kdy byl úspěšně dokončen.¹²

Při identifikaci použitých dřevin v konstrukci bylo zjištěno, že korpusy skříní byly zhotoveny – typicky pro 18. století v dané lokalitě – ze dřeva jehličnatých dřevin, a to doslova téměř všech střeoevropských druhů. Identifikovány byly především prvky ze dřeva smrkového, ale i jedlového a borovicového. Čela zásuvek a rámy dveří ve spodních skříních a také vyvýšený stupeň nesoucí tyto skříně jsou zhotoveny ze dřeva dubového. Po odstranění druhotného překrytí vyvýšeného stupně před skříněmi byl nalezen původní, silně opotřebovaný a poškozený dubový stupeň, který byl zdobený částečně dochovanou inkrustací. O existenci tohoto řemeslně velmi kvalitně zpracovaného prvku doposud neexistovala žádná informace. Dále bylo zjištěno, že další viditelné prvky konstrukce, zejména profilové lišty, jsou zhotoveny z ořechového dřeva. Dýhované plochy jsou zdobeny intarziemi složenými opět z typických střeoevropských dřevin. Jde zejména o dýhy z dubového, ořechového, švestkového a javorového dřeva, které se zde nachází i ve formě tzv. kořenice. Jistou zvláštností při výrobě zejména korunní a soklové římsy je použití tzv. hoblované dýhy. Jde o velmi tenkou dýhu zhotovenou pomocí hoblíku z ještě vlhkého masivního dřeva ve formě úzkých proužků. Dýha pak probíhá napříč profilem bez viditelného přerušení. Jednotlivé hoblované pruhy dýhy jsou kladeny vedle sebe a díky její malé tloušťce kopírují i velmi jemné detaily profilu římsy. Řezbářské prvky jsou z liptového dřeva, většinou zlacené na poliment.

5

6

Polychromie u putti je nanesena na klasickém křídlovém podkladu.

Povrchová úprava skříně již na první pohled vykazovala přítomnost sekundárních vrstev, z nichž nejmladší vytvořila na všech exponovaných plochách silný film výrazně tvrdého lesku, místy s usazenými hrubými nečistotami (pravděpodobně dřevní prach). Vrstevnatost a heterogenita lakové vrstvy byla patrná již při průzkumu v denním světle, ještě výrazněji se ovšem projevila při průzkumu v UVA světle o střední vlnové délce 365 nm (obr. 2). Zde se výrazně projevila nejen různá tloušťka nánosů, ale také hrubé a neodborné provedení této vrstvy. Při mikroskopickém průzkumu byla potvrzena jak vrstevnatost, tak heterogenita lakové vrstvy (obr. 3, 4). Transparentní lak se skládá z oranžově fluoreskující vrstvy ležící bezprostředně na podkladové dřevině, přičemž se jedná pravdě-

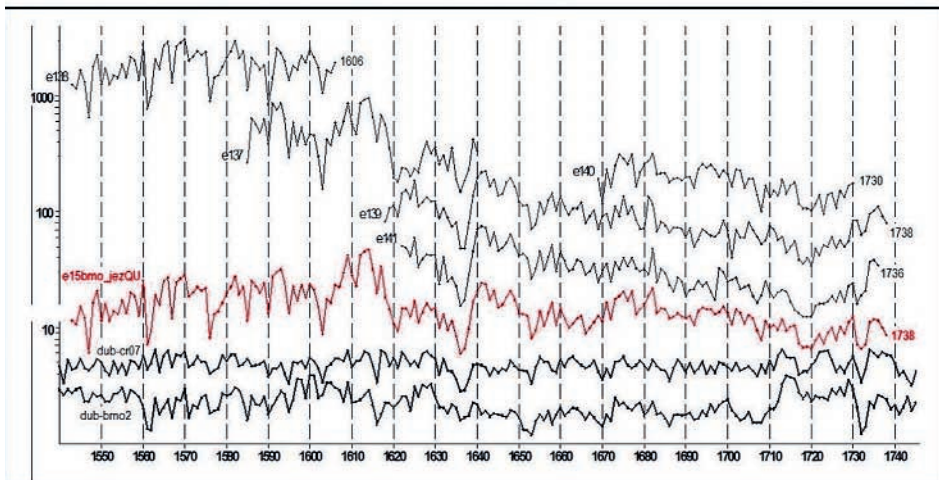
podobně o přírodní pryskyřici. Na ní se nachází nestejněmórná vrstva nečistot. Svrchní zelenomodře fluoreskující vrstvu tvoří mladší druh laku, rozpustný v polárních rozpouštědlech.

Pracovní plocha na horní desce spodních skříní byla v nálezovém stavu opatřena monochromním hnědým pigmentovým nátěrem. Pod

■ Poznámky

11 Až při samotném restaurátorském zásahu byla pod vrstvou druhotných prken a koberce nalezena pravděpodobně původní dubová podlahová konstrukce (vyvýšený stupeň) s místy dobře dochovanou inkrustací. Dřevní hmota původního stupně byla však natolik poškozena, že musela být opět překryta novou vrstvou.

12 V průběhu let 2015–2017 se projekt realizoval formou pěti společných workshopů studentů Vyšší odborné školy restaurátorské v Brně a Goering Institutu v Mnichově.

Obr. 7. Dendrochronologická komparace vzorků z rámu západní stěny sakristie v kostele Nanebevzetí panny Marie v Brně. Zhotovil: Ing. J. Kyncl. Letokruhové řady ukazují předpokládané doby smycení stromů, z nichž pocházejí vzorky. Ty byly odebrány z rámu nesoucích část sakristiových skříní. Spodní dva grafy představují standardy dubu pro ČR a Brno pro zkoumané období. Repro: Archiv Výšší odborné školy restaurátorské v Brně, 2016.

ním a místy navíc pod velmi silnou vrstvou vyrovnávacího tmele se nacházela malba imitující strukturu dřeva, tzv. fládrování. Fládrování mělo napodobovat rámovou konstrukci pracovní plochy, obvodová malba tedy imitovala vlysy ze světlého dřeva (pravděpodobně mělo jít o dub), výplně pak měly naopak tangenciální, výrazně tmavší kresbu, imitující ořeškové dřevo. Fládrování bylo provedeno v ne příliš vysoké kvalitě.

Povrchová úprava vnitřních prostor horních skříněk má rovněž podobu vícevrstvého pigmentového monochromního nátěru. Přímo na podkladové desce byla identifikována vrstva modrého krycího nátěru. Tento odstín lokálně prosvítal přes nedokonale provedený sekundární nátěr červené barvy. Pouze v rohových skříních v severovýchodním rohu sakristie zůstal zachován pravděpodobně původní tmavě zelený nátěr.

Při průzkumu konstrukce, zejména v jihozápadním rohu sakristie, bylo zjištěno závažné poškození dlouhodobě působící vlhkostí. Nosný rám, na kterém obě skříně spočívají, se ukázal být silně napaden celulózovorní houbou a místy byl i s dílci levého klekátka zcela destruován. Poškození dřevní hmoty spolu s velkým zatížením způsobily pokles konstrukce spodních skříní o cca 4 cm. Mimo to byla celá konstrukce napadena dřevokazným hmyzem, což je ostatně problém i dalšího vybavení kostela.

Na dochovaných částech vyvýšeného stupně a jeho podpůrné konstrukce restaurátoři našli širokou oblast bělového dřeva. Vzhledem ke značnému množství bělových letokruhů na některých dílcích vyhodnotili vzorky z nich jako ideální pro dendrochronologické zkoumání.

Profilové lišty byly na mnoha místech zlomené a částečně odlepené, mnoho drobných částí zcela chybělo. Na profilaci zejména u exponovaných ploch a hran se nacházelo množství

mechanických poškození vzniklých jednak běžným používáním, jednak také oslabením dřevní hmoty v důsledku napadení hmyzem.

Téměř všechna dvířka spodních skříní měla uvolněné závěsy a dala se otvírat jen velmi těžce. Výrazné poškození, ke kterému došlo při opakovaném otevírání zásuvek, vykazovaly také rámy a výplně dveří na vnitřních plochách. Zejména ve spodních rozích dveří došlo také k částečnému odlámání dýhování. Velký počet zásuvek ve spodních skříních měl silně opotřebenou pojezdovou lištu. Dna zásuvek byla také většinou uvolněná a prasklá.

Kromě množství povrchových poškození řešili restaurátoři také statické problémy mobiliáře. V průběhu času došlo například k poklesu horní části skříně severní stěny, zejména v její střední části. Následkem toho se korpusey vzdálily i několik centimetrů od stěny místnosti. Poškozené spojení zad a půdy horních skříněk způsobilo oddělení těchto částí od sebe, a půda tak vahou skříní odstávala směrem nahoru o několik centimetrů.

Dýhování na korpusech bylo na mnoha místech uvolněné od podkladu a poměrně velké množství dýh zcela chybělo. Vzhledem k velké tloušťce použitých dýh zejména na korpusech a dveřích vznikly vlivem sesychání otevřené trhliny. Výrazné poškození vykazoval také soklový profil skříně. Kvůli exponované poloze došlo k jeho značnému opotřebením okopáním a oslabením při běžném provozu sakristie. Lokálně se odlomil obloukový profil, byly strženy hrany a dýhy na ploše výrazného výžlabku. Inkrustovaná podlážka soklu byla před skříněmi prakticky v celé ploše poškozena masivním ošlapáním.

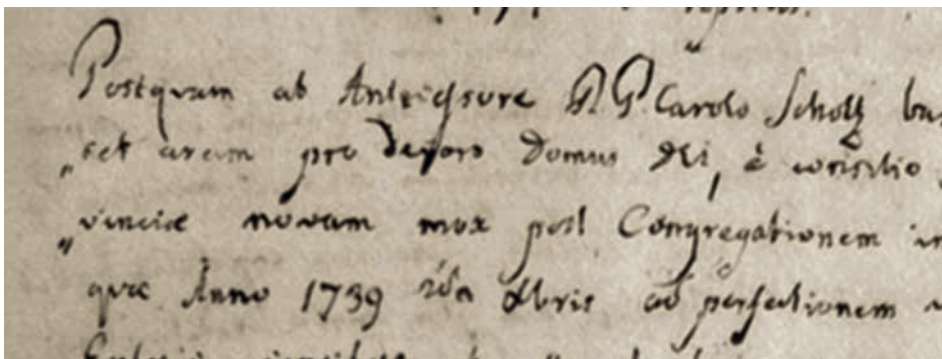
Zdobné i funkční kování na skříních se ve většině případů dobře dochovalo. Chybělo však několik zámků a klíče k nim, vnitřní mechanismy byly znečištěné prachovým depotem a vrstvou mastnoty. Mosazné zdobné kování, tedy

zejména ryté zámkové štítky, bylo povrchově zoxidované, několik štítků chybělo.

Řezbářské prvky včetně figurální výzdoby byly prakticky všechny druhotně opatřeny vrstvou nátěrových hmot, většinou imitujících zlacení. Vinou neodborných zásahů byly tyto prvky také mechanicky poškozeny hřeby a vruty, mnohým chyběla i část dřevní hmoty. Vrstvy polychromie včetně křídového podkladu lokálně odpadávaly nebo vytvářely velké krakely. Zejména prvky nacházející se nad římsou horních skříněk pokrývala silná vrstva prachových usazenin a jiných nečistot.

Na malířských dílech doplňujících sakristiovou skříně byla zjištěna zežloutlá a ztmavlá vrstva krycího laku, obsahujícího velké množství nečistot. Plátno malby se v důsledku poškození napínacích rámu uvolnilo a zvlnilo. Na hranách napínacích rámu došlo k mechanickému protržení původního plátna. Samo plátno bylo již velmi křehké, s výrazně oslabenou vazbou. Malba i podkladová vrstva vytvářely výrazné krakely. Na všech malbách se vyskytovaly rozsáhlé hrubé retuše a lokální ztráty barevné vrstvy.

Jak již bylo zmíněno výše, soustředil se průzkum výhradně na kredenční skříně a navazující obložení stěn. Při sumarizaci rozsahu poškození členové týmu převáděli zjištěná data podle standardů německých kolegů do přehledných map poškození. Například na obr. 5 je zachycen objekt, který mapa lokalizuje do segmentů II C–D 26–31 (srov. obr. 1). V mapách se kvůli snazší orientaci celý mobiliární soubor rozdělil svislými a horizontálními souřadnicemi (obr. 1 a 6). Takto byly přesně identifikované prvky ve vzniklých segmentech dále individuálně zkoumány. Zjištěná poškození a jejich rozsah pak restaurátoři zanašovali přímo do fotografií odlišnými barvami a vznikla přehledná mapa, podle níž bylo možné koordinovat restaurátorské práce velkého počtu restaurátorů i v delším časovém období a zároveň dobře kontrolovat průběh prací jednotlivých pracovních skupin. Při kontinuální činnosti malé skupiny restaurátorů by tento způsob snad nebyl nutný, avšak koordinace činnosti desítek studentů na téměř šestnácti metrech konstrukce skříně by jinak možná nebyla.

8

Samostatně proběhl průzkum dřevěné konstrukce skříní a obkladů, stejně jako průzkum zlacených a polychromovaných prvků skříně a také průzkum olejomalb na plátně. Posledně jmenované prvky se staly součástí absolventských prací studentů oboru restaurování malby pod vedením ak. mal. Jana Knorra.

Na základě výsledků všech průzkumů a zjištění z nich plynoucích byla po konzultacích s pracovníky státní památkové péče stanovena koncepce restaurátorského zásahu. Ta byla rozpracována formou dílčích návrhů na restaurování včetně postupů a technologií závazných pro celkovou realizaci.

Uměleckohistorický průzkum a datace

Vedle restaurátorského průzkumu a jeho následného vyhodnocení bylo v rámci projektu přistoupeno rovněž k doplňujícímu průzkumu archivnímu, během něhož se ukázalo, že nejen mobiliární soubor, ale celý prostor sakristie nebyl dosud předmětem podrobnějšího uměleckohistorického vyhodnocení, jež by se zaměřilo na vznik a zejména otázku autorství návrhu mobiliáře, a to i přes skutečnost, že o jezuitském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Brně existuje poměrně bohatá literatura.

Již na začátku 19. století zmiňuje moravský historik a archivář Jan Petr Cerroni skutečnost, že autorem oltáře v kostele je na základě smlouvy z roku 1734 sochař Johann Georg Schauburger.¹³ O něm se také krátce po polovině 19. století zmiňuje ve své církevní topografii brněnské diecéze benediktin a historik Georg Wolny.¹⁴ Nedlouho po něm publikoval informace o kostele a jeho výzdobě i tehdejší zemský konzervátor Mořic Trapp.¹⁵ Stejně tak lze nalézt zmínky o historii a výzdobě kostela v dílech Františka Bauera¹⁶ a Augusta Prokopa.¹⁷ Určitou výjimku v zaměření a rozsahu práce věnované jednomu dílčímu prvku výzdoby kostela představuje snad studie Václava Richtera z roku 1938, v níž se autor zaměřil výhradně na stally v chóru (chórové lavice) a atribuoval jejich výzdobu sochaři Janu Adamu Nessmanno-

vi.¹⁸ Dnes se věnuje kostelu alespoň stručně v podstatě každá publikace o brněnských památkách – platí to zejména o jeho sochařské a malířské výzdobě.¹⁹ Nedávno byl dokonce proveden stavebněhistorický průzkum kostela.²⁰ Jeho závěrečná zpráva obsahuje obsáhlou edici archivních pramenů, zejména účtů, vztahující se k jeho hospodaření. Nelze také opomenout skutečnost, že přímo k výzdobě jezuitského kostela byly zpracovány poměrně nedávno na brněnské katedře dějin umění i dvě zajímavé diplomové práce – magisterská práce Petry Drbalové,²¹ v centru jejíž pozornosti se nachází povětšinou malířská výzdoba, a bachelářská práce Adama Kvítka,²² zaměřená naopak na výzdobu sochařskou. Prostor sakristie však oba texty, stejně jako předchozí zmíněné studie, opomíjejí.

Přímý zdroj informací zřejmě představují dochované jezuitské archiválie vztahující se ke kostelu, uložené dnes v Moravském zemském archivu ve fondech E25 a G10. První obsahuje soubor smluv a kvitancí týkajících se kostela, v druhém lze nalézt generální účetní knihy brněnských jezuitů. Z informací získaných z těchto fondů pravděpodobně vychází také již zmíněný stavebněhistorický průzkum z roku 2007.²³

Přes celou řadu zmínek v pramenech a dochovaný archivní materiál toho víme o sakristii jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně poměrně málo. Počáteční rešerše literatury ukázaly, že jednu ze vzácných zmínek o sakristii v novější literatuře obsahuje kniha *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*²⁴ – jedná se však pouze o její fotografii bez bližších informací. O něco více informací obsahuje publikace Cecílie Hálové-Jahodové²⁵ věnovaná řemeslným cechům, kde čtenář nalezne celkem tři fotografie z interiéru sakristie – na dvou z nich je zachycena část kredenční skříně a na třetí pak detail intarzie s námětem Krista z téže skříně. Dosavadní datace mobiliáře vycházela právě z těchto jediných dvou publikovaných zmínek. Cecílie Hálová-Jahodová datuje sakristii do roku 1735.²⁶ Miloš Stehlík, spolu-

Obr. 8. Zápis o dokončení sakristie kostela Nanebevzetí panny Marie v Brně z roku 1739 v generálních účtech řádu. MZA, fond G10, Generální účty a informace rektorů koleje Tovaryšstva Ježíšova v Brně pro jejich nástupce z let 1701–1746, inv. č. 164, evid. č. 184. Foto: Radek Ryšánek, 2017.

■ Poznámky

13 Jan Petr Cerroni, *Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren und dem österr. Schlesien (A–N)*, 1807. Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA), fond G12, Cerroniho sbírka I., kniha 32.

14 Gregor Wolny, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften, Abtheilung II, Brünn Diöcese*, Band 1, Brünn 1856, s. 85.

15 Moritz Trapp, *Brünn's kirchliche Kunst-Denkmaale*, Brünn 1888, s. 30–36.

16 František Bauer, *Brno*, Telč 1892, s. 151–155.

17 August Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in Kunstgeschichtlicher Beziehung*, Wien 1904, s. 1280–1283. – Ze starších prací k problematice výzdoby kostela ještě výběrově zmiňme: Ernst Hawlik, *Zusätze und Verbesserungen zu dem Werkchen. Zur Geschichte der baukunst der bildenden und zeichnenden Künste in Markgrathume Mähren*. Brünn 1841, s. 24–25. – Eugen Dostál, *Umělecké památky Brna*, Praha 1928, s. 100.

18 Václav Richter, Chórové lavice jezuitského kostela v Brně, in: *Umění Zdeňku Wirthovi k šedesátinám*, Praha 1938, s. 213–218.

19 Z novější literatury viz Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska I [A/I]*, Praha 1994, s. 151. – Jiří Bílek, *Brněnské kostely*, Brno 2000, s. 40.

20 Martin Čihálik – Dalibor Hodeček – Simona Burýšková-Pechová, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie* (stavebněhistorický průzkum), Brno 2007.

21 Petra Drbalová, *Ad maiorem Dei gloriam* (diplomová práce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2011.

22 Adam Kvítek, *Vrcholně barokní sochařská výzdoba jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně* (bachelářská práce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2015.

23 Čihálik – Hodeček – Burýšková-Pechová (pozn. 20).

24 Ivo Krsek et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 633 a 638.

25 Hálová-Jahodová (pozn. 9), s. 216.

26 Ibidem.

autor knihy *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, se pak přiklání rovněž k dataci kolem roku 1735.²⁷ Tyto dvě datace a umělecko-historická zařazení představují též jediné zmínky v odborné literatuře o samotném vybavení sakristie. Datace Hálové-Jahodové i Stehlíkova, byť jsou stylově zcela odpovídající, však vykazují jisté nesrovnalosti. Jeden z archivních pramenů, kvitance vystavená brněnským kameníkem Johan- nesem Stranským (Janem Stránským) za kamenické práce v nové sakristii v letech 1737 a 1738, hovoří o „*Pflaster in der Neuen Sakristay*“.²⁸ Jde tedy zcela jistě o účet vztahující se k položení dlažby v sakristii a také o první archiválii, která se váže k prostoru tzv. Nové sakristie. Kvitance je publikována i ve Zprávě o stavebně historickém průzkumu z roku 2007. Je tedy nepravděpodobné, že by mobiliář sakristie vznikl před rokem 1737.

Pro upřesnění datace mobiliáře bylo v rámci doplňujících průzkumů využito také metody dendrochronologického vyhodnocení použitého konstrukčního dřeva (obr. 7). Vhodné vzorky dřeva s dostatečným počtem letokruhů a především s bělovými vrstvami byly nalezeny v dubovém rámu, na němž je postavena kredenční skříň na západní stěně. Dendrochronologie tak potvrdila hypotézu vzniku mobiliáře kolem roku 1740.²⁹ Z technologického hlediska je pozoruhodné, že minimálně nosné rámy vznikaly zřejmě ze značně čerstvého materiálu.

Dalším vodítkem k upřesnění datace vzniku skříní by mohla být i kvitance podepsaná brněnským sedlářským mistrem Sigmundem Lüdelem (Zikmundem Liedlem) z roku 1739,³⁰ v níž se uvádí, že toho roku byly provedeny sedlářské práce na dvojici skříní v sakristii. Bohužel z nich není zcela zřejmé, o jaké práce se jednalo, a nic, co by se dalo za sedlářské práce považovat, se do současnosti nedochovalo. Přesto se na tomto místě nabízí jedna hypotéza. V průběhu restaurátorského průzkumu byla diskutována otázka původní povrchové úpravy horního pultu kredenčních skříní. V nálezovém stavu byl jeho povrch opatřen hnědým emailem, který byl evidentně druhotný. Pod ním byl nalezen tzv. fládr napodobující dýhovanou plochu. Fládr nebyl proveden v takové kvalitě, aby odpovídal jinak vysoce umělecky zpracované „fasádě“ skříní. Esteticky rušivé byly také další detaily, zejména průchozí a viditelné truhlářské spoje a použití měkkého jehličnatého dřeva. Možné vysvětlení nabízí právě zmiňovaná kvitance. Odkládací plocha skříní mohla být původně opatřena textilním či usňovým potahem, což nepřímě potvrzuje přítomnost hřebíčků s mosaznými hlavami, které jsou v pravidelných rozestupech natlučeny při zadní hraně

pultu a které byly rovněž nalezeny při restaurátorském průzkumu. Analogické provedení úpravy horní desky sakristiových kredenčních skříní je doloženo například v sakristii klášterního kostela svatého Vojtěcha v Broumově a je datováno jen nepatrně později, tedy do počátku 40. let 18. století. Na základě výše uvedených skutečností lze předpokládat, že 4. srpna 1739 již byly skříně v podstatě hotovy a instalovány na místě, tedy v sakristii.

Jako další a pro dataci vzniku interiéru sakristie rozhodující skutečnost je možno uvést nově objevený doklad z Moravského zemského archivu. V generálních účtech lze v přípisě věnovaném roku 1739 nalézt následující text, jehož autorem je představený brněnské koleje P. Jindřich Schatz: „*Poté, co byl od předchůdce, ctihodného otce Karla Scholze, zbudován v kostele oltář pro důstojnost Domu Božího, jsem po poradě se správcem provincie, brzy po schůzi, zahájil novou sakristii, která byla roku 1739, 13. prosince, dovedena k dokončení pouze z kostelních poplatků a bez toho, aby se muse- ly půjčovat peníze od jiných oltářů.*“³¹ (obr. 8).

O autorech či dílně, v níž mobiliář sakristie vznikl, však stále nevíme prakticky nic, stejně tak zůstává prozatím otevřena otázka autorství sochařské výzdoby sakristie,³² a jediným nalezeným dokumentem se jménem konkrétního řemeslníka je tak ona kvitance na sedlářské práce. Jako zatím nejpravděpodobnější se jeví názor Miloše Stehlíka, že mobiliář byl zhotoven laickými bratry řádu v klášterních dílnách.³³ Existence truhlářské dílny v jezuitském klášteře sice není ve 30. a 40. letech 18. století exaktně prokázána, víme však, že se v klášteře truhlářská dílna nacházela už v roce 1644, kdy je v kvitanci a přehledu stavebních prací vystavených brněnským zedníkem Christianem Bretschlem zmiňována stavba chodby mezi sakristií a místem, kde se nachází truhlářská dílna.³⁴ Na základě těchto skutečností je možné připsat zhotovení mobiliáře a zřejmě i kazatelen v bočních lodích již zmíněné klášterní truhlářské dílně. To by rovněž vysvětlovalo, proč se k tak obsáhlému souboru nedochovaly žádné další prameny, tedy účty nebo jiné písemné zmínky. Přesto však měl projekt vysokou prioritu, protože je v přehledu P. Jindřicha Schatze zmiňován na počátku a je postaven v podstatě na roveň stavbě hlavního oltáře za jeho předchůdce P. Karla Scholze. Na základě výše popsaných informací můžeme tedy původně uváděnou dataci mírně korigovat, a to do roku 1739.

Uvedený příklad naznačuje možnosti datace uměleckořemeslných děl na základě podrobného studia archivních materiálů v kombinaci s dalšími datačními metodami. Mobiliář sakris-

tie jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně je formou, zpracováním i obsahem typickým zástupcem sakrálního uměleckého řemesla druhé čtvrtiny 18. století.³⁵ Pravděpodobně je také stále umístěn v původním autentickém prostředí a až na jisté úpravy ve druhé polovině 19. století je možné konstatovat pozoruhodnou zachovalost a autenticitu celého souboru, které spolu s nepochybnou uměleckou a řemeslnou kvalitou řadí mobiliář jezuitské sakristie mezi nejzajímavější drobné barokní interiéry nejen v kontextu Brna, ale i v kontextu celé České republiky.³⁶

■ Poznámky

²⁷ Krsek (pozn. 24), s. 633 a 638.

²⁸ MZA, Kvitance vystavená kameníkem mistrem Johan- nesem Stranským, fond E 25, sign. 94 KK, inv. č. 1362.

²⁹ Nejmladší letokruh nalezený v této konstrukci byl datován pracovištěm Ing. Tomáše Kyncla DendroLab Brno podle standardů pro Brno a Jižní Moravu do roku 1738 a doba smýcení kmene byla odhadnuta mezi léty 1739 a 1746.

³⁰ MZA (pozn. 28), fond E 25, sign. 94 KK, inv. č. 1362.

³¹ MZA, fond G10, Generální účty a informace rektorů koleje Tovaryšstva Ježíšova v Brně pro jejich nástupce z let 1701–1746, inv. č. 164, evid. č. 184. Srov. obr. 8.

³² Jakkoliv se nabízí jména Johanna Georga Schauberge- ra, který roku 1735 dokončil práce na hlavním oltáři, či Tobiáše Süsmayera, jenž v Brně procházel noviciátem me- zi lety 1738 a 1739, nebo i některého z anonymních laic- kých řádových bratrů, není možné při současném stavu bá- dání na tuto otázku dát hodnověrnou odpověď, a to i přesto, že má sochařská výzdoba sakristie stylově blízko k Schaubergerovu projevu v jiných nedalekých lokacích. Stejně tak není prozatím možné jednoznačně atribuovat malířská díla, byť se autorství Josefa Tadeáše Rottera jeví jako pravděpodobné.

³³ Krsek (pozn. 24), s. 627. Analogickým případem, kte- rý lze v této souvislosti zmínit, je knihovna nedalekého kláštera augustiniánů při kostele sv. Tomáše v Brně. I zde je obecně přijímán názor, že knihovnu datovanou krátce po roce 1745 zhotovili členové řádu. Viz recentně Domi- nik Matus, Knihovna a sakristie augustiniánů v Brně, dílo klášterního truhláře Bernarda Stöttnera (bakalářská prá- ce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2018.

³⁴ MZA, fond E 25, sign. 33J, inv. č. 550.

³⁵ Na základě přesné datace, vycházející z archivních pra- menů a potvrzené dendrochronologickou analýzou, lze tak využít mobiliář jezuitské sakristie také jako spolehlivý komparační materiál.

³⁶ V současné době je při zvláštních příležitostech pro- stor sakristie přístupný veřejnosti a běžně slouží k přípra- vě kněží na bohoslužby.